

ZİHNE “ZİHİNSEL ÖZNE” İLE BAKMANIN İMKÂNI ÜZERİNE* ON THE POSSIBILITY OF REGARDING MIND AS A MENTAL SUBJECT

Arş. Gör. Mehtap DOĞAN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
mehtap26dogan@gmail.com

Özet

Tüm zihin durumlarının, bilincin ve özbilincin dışında ve üzerinde bir “zihinsel öznenin” varlığını iddia eden bu çalışmada, “zihinsel öznenin” bilinebilirliğinin yöntemi olarak da fenomenolojik yöntem savunulmaktadır. Ben hissimiz aracılığıyla varlığına inanmaya güçlü bir şekilde eğilimli olduğumuz “zihinsel öznenin” ontolojik statüsü zihin içeriklerinin doğası incelenerek belirlenemez. Zira zihnin ya da bilincin içeriği zihinsel öznenin yöneldiği entitedir. İçerik özneyle özdeş değildir ve olamaz. Ayrıca, zihinsel bir entiteyi zihinsel içerik yapan şey, zihinsel bir öznenin söz konusu içeriği üretmesidir. Makalede, bu iddialar doğrultusunda zihnin ve bilincin doğasına ilişkin yaklaşımlar kısaca ele alındıktan sonra fizikalizm ve türlerine değinilerek “zihinsel özne” fikri üzerine fizikalizmin açmazları ortaya konulacak, fizikalizm karşıtı güçlü argümanlara değinilecektir. Makalenin işleyişi, ben hissinin zihinsel bir öznenin, bir benin varlığına işaret ettiği iddiasını metafizik gerekçeler ile temellendirmeye çalışarak, zihin felsefesinin temel problemlerinin

* Bu çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Felsefe Ortak Doktora Programına ait FEL646 Zihin Felsefesinde Güncel Tartışmalar adlı derste Doç. Dr. Murat Arıcı'nın katkı ve yönlendirmeleriyle hazırlanmıştır.

zihinsel özneli bir bakış açısından görünüşünün tartışılmasıyla sürdürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel özne, fenomenolojik yöntem, zihin felsefesi, bilinç, özbilinç.

Abstract

The main claim in this study is that there is a “mental subject” over and above all mental states including consciousness and self-consciousness which could be made clear just by a phenomenological method. The ontological status of “mental subject” – that we strongly believe in its existence via our feeling of “I” - cannot be determined by examining the nature of mental contents. Since the content of mind or consciousness is just an intentional entity of mental subject. Content is not equal to subject and it cannot be. In this essay, after explaining different approaches on the nature of mind and consciousness briefly, I will move onto designating the dilemmas of physicalism by focusing on the idea of “mental subject” and evaluate the counter-arguments of physicalism. Through this study, I will attempt to indicate that the strong feeling on the existence of “I” implies the existence of mental subject. The discussions and basic problems in the philosophy of mind will be reevaluated by the idea of mental subject.

Keywords: Mental subject, phenomenological method, philosophy of mind, consciousness, self-consciousness.

Giriş

Zihin felsefesi tarihinin oldukça önemli bir kısmını düalizm, materyalizm, özdeşlik kuramı, davranışçılık, fonksiyonalizm gibi çeşitli pozisyonların, zihinsel ve fiziksel zıtlığına dayalı tartışmaları oluşturmaktadır. Bu tartışmalar, zihin üzerine konuşmak için bu tutumlardan birisine dâhil olmayı mecbur kılarak, esas meselenin bir kenara atılmasıyla, zihin kavramının ya soyut ya da teknik terimlere hapsedilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu sonuç, zihin için belki de en önemli kavram olarak nitelendirilebilecek *deneyim* kavramının göz ardı edilmesi ile eşdeğerdir. Bu çalışmanın temelini oluşturacak olan fenomenolojik yöntem, düalist ve fizikalist yaklaşımların uğraştığı problemleri konu edinmeyerek, meselenin özü olan *deneyim* üzerine çalışma prensibine dayalıdır. Fenomenoloji zihnin fiziksel

mi yoksa fiziksel olmayan bir yapıya mı sahip olduğu, bilincin, nörolojik beyin durumlarının bir ürünü olup olmadığı gibi sorularla ilgilenmez, Husserl’in ifadesiyle bu soruların hepsini paranteze alır ve deneyimin kendisine odaklanır.

Zihin araştırmalarında fenomenolojik yöntemi kullanmanın başlıca amacı, şüphesiz zihnin fenomenal boyutunu araştırmaktır. Zihnin fenomenal boyutundan kastedilenin tam olarak neye karşılık geldiği hususunda zihin felsefecileri arasında tam bir mutabakat sağlanamamış olsa da fenomenal zihin durumları ile ifade edilenin ne olduğu bilgisi genel bir çerçevede de olsa kavranabilir. Fenomenal zihin durumları, farklı filozoflarca “deneyimsel karakter”, “öznel his”, “ham his” (raw feel) gibi isimlerle karşılanmaya çalışılmış ve Thomas Nagel tarafından da zihne ve zihin durumlarına sahip olmak “- gibi olmak” şeklinde tanımlanmıştır (Arıcı, 2011: 3).

Chalmers’ın bilincin kolay ve zor problemleri bağlamında yaptığı ayırım, fenomenolojik yöntemin ilgilendiği hususları anlamak açısından önemlidir. Bilincin kolay problemi olarak adlandırılan kısım, zihnin bilgiyi nasıl işlediği, çevresel girdilere nasıl tepki verdiği ve bilinçli durumları nasıl ayırım, sınıflandırma veya içgözlem şeklinde ortaya koyduğu gibi sorularla ilgilenir ve bu sorular metafiziksel olarak karmaşık problemleri içermediğinden nöral ve bilişsel terimlerle açığa kavuşturulabilir (Chalmers, 1995: 200). Bilincin zor problemi şeklinde ele alınan kısım ise, zihnin fenomenal ve deneyimsel yönünü açıklama çabasıdır (Chalmers, 1995: 201).

Fenomenal zihin durumları çoğu zaman *deneyimsel nitelik* (*qualia*) ile eş anlamda kullanılsa da fenomenal durumlar, niteliksel durumlardan daha fazlasını kapsarlar ve bilinçli deneyimin bütünsel yapısına uygulanabilirler. Fenomenal durumlar, deneyimin zamansal, mekânsal ve kavramsal olarak kuşatılmasını da gerektirmektedir. Deneyimsel nitelik ise fenomenal durumlar ile doğrudan ilgili olsa da, zamansal ve mekânsal bütünlük gerektirmemektedir. Bir yastığa ait yumuşaklık hissi deneyimsel nitelik olarak adlandırılabilirken, aynı yumuşaklık hissini yastıktan başımı yastıktan kaldırdıktan

sonra da hissetmeye devam edebilirim. Başka bir deyişle, bir objenin deneyimsel niteliğinin, objenin kendisinin algı dâhilinde olmadığı durumlarda da devam etmesi muhtemeldir. Fenomenal zihin durumları ise daha özel ayrımlar gerektirmektedir. Aynı örnek üzerinden devam edecek olursak, benim şu anda, kendimi ait olan bu odada, kırmızı yastık üzerine başımı koyduğumda tecrübe ettiğim yumuşaklık hissi, benim fenomenal zihin durumumu oluşturmaktadır. Ancak dün akşam babaannemin evinde başımı yastığa koyduğumda gerçekleşen fenomenal zihin durumundan farklıdır. Deneyimsel nitelik boyutundan örneklerle baktığımızda, iki farklı fenomenal zihin durumunun da bana sunduğu deneyimsel nitelik, yumuşaklık şeklinde telakki etmektedir.

Bu makalenin çıkış noktasını oluşturan da fenomenolojik zihin durumlarını sezgisel olarak dahi olsa inkâr edemeyişimizden kaynaklı meydana gelen *zihinsel özne* fikrinin temellerini incelemektir. Öznenin fenomenolojik ve ontolojik statüsü sadece zihin felsefesinin değil, sosyal teori, kültürel çalışmalar, psikiyatri, gelişim psikolojisi ve kognitif nörobilim gibi diğer araştırma alanlarının da ele aldığı bir konudur (Gallacher, 2008: 197). Özne literatürde farklı şekillerde tanımlanan ve farklı açılardan incelenen bir husus olmakla birlikte materyal özne, sosyal özne, ruhsal özne, ekolojik özne, kavramsal özne, otobiyografik özne, ampirik özne, minimal özne, nöral özne gibi ele alınmış tarzları mevcuttur (Gallacher, 2008: 197). Bu çalışmanın konusu olan zihinsel özne ise, benim zihinsel varoluşuna karşılık gelen öznedir.

Bu çalışma boyunca savunulacak olan iddia, fenomenolojik zihin durumlarının varlığının kabulünü de aşan bir konumdadır. İddianın temelinde tüm zihin durumlarının, bilincin ve özbilincin dışında bir “zihinsel öznenin” var olduğu fikri yatmaktadır. Bu “zihinsel öznenin” varlığı da yine fenomenolojik yöntemle bilinebilirken, böyle bir “zihinsel özne” kabulü fenomenolojik zihin durumlarının da nedeni olarak telakki edilebilir. Ben hissimiz aracılığıyla varlığına inanmaya güçlü bir şekilde eğilimli olduğumuz “zihinsel öznenin” ontolojik statüsü zihin içeriklerinin doğası incelenerek belirlenemez. Zira zihnin ya da bilincin içeriği zihinsel öznenin yöneldiği entitedir. İçerik özneyle özdeş değildir

ve olamaz. Ayrıca, zihinsel bir entiteyi zihinsel içerik yapan şey, zihinsel bir öznenin söz konusu içeriği üretmesidir. Bu iddialar doğrultusunda, zihnin ve bilincin doğasına ilişkin yaklaşımlar kısaca ele alındıktan sonra fizikalizm ve türlerine değinilerek "zihinsel özne" fikri üzerine fizikalizmin açmazları serimlenecek, fizikalizm karşıtı güçlü argümanlara değinilecektir. Makalenin işleyişi, ben hissini zihinsel bir öznenin, bir benin varlığına işaret ettiğini metafizik gerekçeler ile temellendirmeye çalışılarak, zihin felsefesinin temel problemlerinin zihinsel özneli bir bakış açısından görünüşünün tartışılmasıyla sürdürülecektir.

II. Zihnin Doğasına Dair Yaklaşımlar

Zihin felsefesi tarihinin muhtevası, zihnin doğasına dair takınılan tutumların farklılıkları ile şekillenmektedir. Zihnin ve zihin durumlarının mahiyeti hakkında görüş bildiren akımlar monist, düalist ve plüralist akımlar şeklinde sınıflandırılabilir. Düalist akımlar; töz düalizmi, nitelik düalizmi ve emergentizm olarak alt gruplara ayrılabilirken, monist akımlar ise; idealizm, fizikalizm, nötr monizm ve ikili özellik teorisi olarak gruplandırılabilir.

Düalist yaklaşım birbirinden farklı birkaç kuramı kapsasa da bu kuramların ortak tezi, "bilinçli zekânın özsel doğasının fiziksel olmayan bir şeye; fizik, nörofizyoloji ve bilgisayar bilimi gibi bilimlerin kavrayış alanının ebediyen ötesinde kalacak bir şeye bağlı olduğu" fikridir (Churchland, 2012: 12). Düalizmin en katı formu insanın fiziksel olmayan ruh ve fiziksel beden olmak üzere iki ayrı tözün birleşiminden oluşması tezine dayalı olan töz düalizmidir. Töz bağımsız bir şekilde, mantıksal olarak tek başına var olabilen anlamına gelmekte ve mantıksal bir varlığı simgelemektedir. Zihin ve beden bu anlayışa göre, tek başına varlıklarını sürdürebilen bağımsız varlıklardır. İnsanın, zihin ve bedenden oluşması, hem zihinsel hem de fiziksel olan bir varlık olduğu anlamına gelmez, zira esas olan zihindir ve bedene geçici olarak bağlanmıştır. Nitelik düalizminin ise temel düşüncesi, fiziksel beynin ötesinde başka bir töz bulunmamasına rağmen, beynin başka hiçbir fizikselde bulunmayan birçok özel niteliğe sahip olması ve bu niteliklerin fiziksel olmamasıdır (Churchland,

2012: 17). Nitelik düalizminde zihin bağımsız bir töz olarak var olmamakla birlikte, zihin durumları fiziksel durumlardan tamamen farklı ve onlara indirgenemeyecek özelliklere sahiptirler.

Materyalizm, var olan her şeyin maddesel olduğunu kabul eden görüştür. Tarihsel olarak madde ya da materyal, yer kaplayan anlamına gelmektedir, ancak yer çekimi kuvveti gibi bu anlamda maddesel olmayan varlıkların olduğu bilindiğinden fizikalizm, günümüzde sıklıkla materyalizmin yerine tercih edilen bir terimdir (Rakova, 2007: 110). Fizikalizmin iki temel iddiası vardır. İlk iddiası, var olan her şeyin ya fizik tarafından çalışılan bir varlık olduğu ya da bu tür varlıkların bileşimi olduğudur (Crumley, 2000: 10). Fizikalizmin ikinci iddiası ise, tüm nedensel süreçlerin, temelde fiziksel süreçler olduğudur (Crumley, 2000: 10). Fizikalizme göre, doğa-üstü ya da ekstra-fiziksel hiçbir nedensellik yoktur. Fizikalizmi ilk olarak, indirgemeci fizikalizm başlığı altında davranışçılık, özdeşlik teorisi ve fonksiyonalizm olarak sınıflandırabiliriz.

40

Davranışçılık, zihin durumlarının gözlemlenebilen davranışlarla ya da davranışsal dışavurumlarla eşdeğer olduğunu savunan görüştür (Rakova, 2007: 16). Bu görüşe göre, bir zihin durumu içinde bulunmak, bu durumu davranışla dışa vurmak ya da davranışta bulunmaya eğilimli olmak demektir.

Diğer bir fizikalizm türevi olan özdeşlik teorisine göre ise, zihinsel fenomenler, fiziksel fenomenlerin üstünde ve dışında bir varlığa sahip değildirler; zihinsel fenomenler, fiziksel fenomenlerdir. Özdeşlik teorisi, zihin durumları hakkında konuşmanın beyin durumları hakkında konuşmakla aynı şey olduğunu söylememektedir. Burada özdeşlikle kastedilen, “zihinsel terimlerin, anlam yönünden fizikalist terimlerle eş anlamlı olmaları bağlamında ‘özdeş’ olmaları değil, bilakis zihinsel terimlerle ifade edilen fiilî olayların fizikalist terimlerle ifade edilenlerle bir ve aynı olması anlamında özdeş” olmalarıdır (Shaffer, 2005: 73).

Fonksiyonalizm ise, zihin durumlarının, onların diğer zihin durumları, duyuşal girdiler ve davranışsal çıktılar ile olan işlevsel

ya da nedensel ilişkilerinin toplamından kurulduğunu savunan görüştür (Rakova, 2007: 69). İşlevselci ekole dâhil olan birisi için, zihin durumlarının ana işlevi, onların oynadıkları nedensel rollerdir. Fonksiyonalizme göre, “her zihinsel durumun özsel veya tanımlayıcı özelliği, onun (1) beden üzerindeki çevresel etkilerle, (2) diğer zihinsel durum tipleriyle ve (3) bedensel davranışlarla bir dizi nedensel ilişkiye girmesidir (Churchland, 2012: 57). Bu yaklaşım, eğer özel bir zihin durumunun temel özelliği bilinmek isteniyorsa, bu zihin durumunun çevresel girdilerle (duyularla alınan bilgi), diğer zihin durumlarıyla ve davranışla ilgisine bakılmalıdır iddiasındadır.

Düalist yaklaşımlar zihnin, fiziksel olanla ilişkisi hakkında bulanık bir tablo çizerken, fizikalist yaklaşımlar ise zihnin mahiyetini fiziksel olarak kabul ederek, fenomenal özellikleri göz ardı etmektedirler. Her iki yaklaşım da, zihinsel ve fiziksel karşıtlığı üzerine kurulu olduğundan hem zihin durumlarını hem de zihnin bizzat doğasını bu kategorilere hapsedme eğiliminden kaçamamaktadırlar. İçinde buldukları sınırları net olan bakış açısı ilerlemeci bir anlayıştan ziyade, muhafazakâr bir yaklaşıma yol açmaktadır.

Fenomenal zihin durumlarının varlığının, zihin durumlarının fizikalist bir yaklaşımla açıklanmasının önünde güçlü bir engel oluşturması zihin felsefecilerini sıklıkla meşgul eden bir konu olmuştur. Fenomenal zihin durumlarının fizikalizme karşı öne çıkarıldığı, zihin felsefesi için mihenk taşı sayılabilecek çeşitli argümanlar mevcuttur. Bunlardan ilki “bir deneyim hakkında sadece o deneyimin yaşanması durumunda elde edilebilecek bilgiler mevcuttur” tezine dayalı *bilgi argümanı*¹ şeklinde adlandırılmaktadır (Gulick, 2008: 664). Frank Jackson tarafından yayınlanan “What Mary Didn’t Know?” (Jackson, 1986: 291-295) isimli makale ile zihin felsefesi gündemine giren bilgi argümanı, 1980’li yıllardan bugüne dek geçerliliğini ve gücünü yitirmemiştir. Jackson’ın ünlü makalesinin ihtivasını, siyah-beyaz bir odada kapalı olarak yaşayan ancak renklerin fiziksel bilgisinin tümüne hâkim olan bir renk bilimcisi olan Mary üzerine kurgulanan bir

¹ Knowledge Argument

düşünce deneyi oluşturmaktadır. Argümanı tartışmaya açan soru şu şekilde formüle edilebilir: “Kırmızı renginin deneyimine hiçbir şekilde sahip olmayan ancak tüm fiziksel bilgisine sahip olan Mary, odadan dışarı çıkıp ilk kez kırmızıyı deneyimlediğinde yeni bir şey öğrenir mi ya da yeni bir bilgi elde edebilir mi”? Churchland gibi fizikalistler, Mary’nin yeni bir bilgiye sahip olmayacağını sadece hali hazırda sahip olduğu bilgileri ya da önermeleri, yeni bir yoldan keşfedeceğini iddia ederek, bu argümanın fizikalizme bir alternatif oluşturamayacağını savunmaktadırlar. Ancak sezgilerimiz bize kuvvetle söylemektedir ki; Mary fiziksel bağlamda her şeyini bildiği kırmızıyı ilk gördüğünde şaşıracaktır zira bir şeyin “kırmızı olma” durumunu ilk defa deneyimleyecektir. Mary’nin kırmızıyı deneyimlediği anda oluşan ve kırmızının fiziksel bilgisinin dâhilinde olmayan şey, Mary’nin fenomenal zihin durumudur ve ancak Mary tarafından deneyimlenebilir.

Fizikalizm için tehlike arz eden bir diğer önemli argüman ise *açıklayıcı boşluk*² argümanıdır. Açıklayıcı boşluk argümanı fizikalizmin yanlış olduğunu ispatlama çabasında olmasa da zihnin fenomenal yönünün kavranması hususunda, fizikalizmi yetersiz bulmaktadır (Gulick, 2008: 667). Bu argümanın temel dayanak noktası, fenomenal bilincin fiziksel bir yapısının olmadığı ve bilincin fenomenolojik özellikleri ile onların nörolojik altyapısı arasında kurulacak bağlantının soyut olması gerektiğidir. Bu öncüllerin kabulünde ise çıkacak sonuç ise; zihinsel durumların fenomenal yapısı ve onların sinirsel temelleri arasındaki bağların muğlak olduğu ve bize aşılabilir bir açıklama gediği sunduğudur (Gulick, 2008: 668).

Fizikalizm karşısında ses getiren güçlü yaklaşımlardan bir diğeri de esasen fonksiyonalizme cevap niteliğinde olan *kayıp deneyimsel nitelik*³ argümanıdır. Bu argümanın ana iddiası fonksiyonel anlamda duyuşal varlıkların (yaratıkların) bir kopyasının olmasının mümkün olduğu ancak bu varlıkların qualiaya sahip olamayacağıdır. Ned Block’un, bu argümanı

² Explanatory Gap

³ Absent Qualia

destekleyen Çin Milleti⁴ düşünce deneyi, her Çinlinin bir nöronu temsil ettiği ve bu nöronların birbirine radyo sinyalleriyle bağlandığı, başka bir deyişle fonksiyonalizmin tasvir ettiği zihin işleyişinin yapay bir ortamda oluşturulduğu bir duruma işaret etmektedir. Block'un bu düşünce deneyiyle amaç edindiği şey, bu deneyin olabilirliğinden ziyade gerçekleştiği takdirde dahi bu Çin Milletinin oluşturduğu zihinsel yapının, deneyim ve hislere sahip olamayacağıdır. Bu iddia da, deneysel niteliğin özünün fonksiyonel bir yapısının olmadığını imâ etmektedir.

Bahsedilen fizikalizm karşıtı argümanların üçünün de ortak yönü, zihin durumlarının fenomenolojik yapısına yaptıkları vurgu ve bu yapının salt fizikalist bir yaklaşımla açıklanmasının imkânına yönelik sorgulamadır. Fizikalizmin bir açıklama modeli sunmada yetersiz kaldığı fenomenal zihin durumları, fizikalizmin zihnin bütüncül yapısını açığa kavuşturabilmesinin önündeki en büyük engeldir. Çalışmamızın hedefinde de, fenomenal zihin durumlarının sebebi olarak "zihinsel özne" fikrini zihinsel içerikten bağımsız olarak incelemenin, sahip olduğumuz "ben hissini" temellendirilmesi açısından gerekliliğini öne çıkarmak olacaktır.

III. Zihinsel Öznenin Zihinsel İçerikten Ontolojik Farklılığı

Fizikalist yaklaşımların zihinsel öznenin ya da benin ayrı bir ontolojik statüde var olabileceği ihtimali üzerinde durmamaları ile Hume'un ben inkârı arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Hume'un algı ve algılayıcıyı yok sayarak sadece algı demetlerini dikkate aldığı bakış açısının sonucu Arıcı tarafından şöyle dile getirilmektedir: "Bilinçli bir insanın zihinsel yaşamında, hâlihazırdaki algı parçalarından bağımsız herhangi bir kendilik ya da ben yoktur. Her bir insanoğlu, fenomenal anlamda bir algı demetinden öte bir şey değildir" (Arıcı, 2015: 67). Benin inkârı, bilinçaltında sürekli bir şekilde sahip olduğumuz, gözlemlenemese bile sürekli olarak deneyimlenen ben hissini de inkârını gerektirmektedir. Bu hissini inkâr edilebilmesinin tek yolu da, bunun bir yanılısına olduğunun ispatlanmasıdır. Fizikalist

⁴ Ned Block (1978), "Troubles with Functionalism". *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* sayı: 9, s.261-325.

teorilerin zihin içerikleri ile zihnin kendisini bir ve aynı şey olarak kabul eden yaklaşımları, bu aynılığı ispat edemediği ölçüde hükümsüzdür. Bu bağlamda, dikkat çekilmek istenen nokta sürekli olarak varlığını deneyimlediğimiz ben hissini bir yanılısma olduğunu ispat edemediğimizden, zihin araştırmalarının içerisinde konumlandırmamız gerekliliğidir.

Fizikalist bakış açısının, zihinsel özne problemi karşısında takındığı tutum, var olan ben hissini ya da zihinsel özne fikrinin bir yanılısma olduğunu iddia etmekten öteye geçememektir. Ben hissini sorgulanması ve bu hissin öznedeki yarattığı zihinsel öznenin varlığına dair güçlü eğilim fizikalistlerin savunduğu gibi bir yanılısma olsa dahi, bu tezi temellendirmek adına fizikalistlerin yapması gereken, bu yanılısmanın nereden kaynaklandığını açıklamak olmalıdır. Nereden kaynaklandığı belli olmayan ve kaynağı ispatlanamayan bir yanılısmanın var olduğu iddiası dayanaksız bir postulattan ibaret olarak kalmaktadır.

Bu makalenin birincil amacı ben hissini zihinsel bir öznenin, bir benin varlığına işaret ettiğini temellendirmektir. Bu temellendirmede kullanılacak yöntem de metafizik gerekçeler sunmaktır. “Zihin” tartışmalarının fiziğin sınırları içerisinde konumlandırılabilir olan kısmı zihnin içeriğinden ibarettir. Tüm bu içeriğin nedeni olan ancak bu içeriğin kendisi olmayan bir his mevcuttur ki bu da “ben” hissi olarak adlandırılabilir. Fizikalist yaklaşım zihnin doğasını değil, zihnin içeriklerinin doğasını sorgulamak adına savunulabilir bir yaklaşım iken, “ben”in doğası ancak fenomenal bir yaklaşım ile kavranabilir. Zihnin doğası da ancak zihinsel öznenin doğasının açıklanabilir olması ile anlaşılabilir hale gelecektir. Giriş bölümünde de tartışıldığı üzere, zihin durumlarının fenomenal boyutları olduğu da varlığı yadsınamaz bir kabul konumundadır. Fakat zihnin tüm içeriklerinin fiziksel/materyal bir açıklaması olabileceği varsayılabilir dahi, tüm bu içeriklerin dışında kalan zihinsel özne fiziksel/materyal olmayan ontolojik bir konuma sahiptir.

Çalışma boyunca savunulan zihinsel özne fikri, zihin durumlarından oluşan zihin içeriğinin bilincinde olan bir “ben” olarak tasarlanmaktadır. Bu algıda, benim bedenim, diğer

bedenler, tüm düşünce ve duygulanımlarım, geçmişe ait anılarım, geleceğe yönelik beklentilerim, zaman ve mekân algılarım vs. her türlü zihin durumu zihinsel özneyi değil, zihnin içeriğini oluşturmaktadır. Zihinsel özne, zihnin içeriklerinden ya da bu içeriklerin birleşiminden meydana gelen bir varlığa tekabül etmemektedir. Zihinsel özne, benim zihin içeriğimin içerisinde yer alan bir his değildir. Aksine “zihinsel özne” benim bütün zihin içeriklerimin onun içerisinde gerçekleştiği ve fakat boş bir içeriğe sahipken de geriye kalan “şey”dir.

“Ben” ya da “zihinsel özne” olarak adlandırılan hissin, zihin durumlarından farklı bir doğaya sahip olduğu fikrine içgözlemsel yolla ulaşılmaktadır. Bu, içgözlemsel yöntemle elde edilen zihinsel özne hissini kabulü, fizikalist yaklaşımların savduklarının aksine, zihin durumlarının araştırılmasının önüne bir engel koymamaktadır. Hatta zihin durumlarının fiziksel yapılarının dışında, var olduğunu iddia ettiğimiz fiziksel olmayan bir varlığı araştırma imkânı sağlamaktadır. Pozitivist algının etkisinde kalınarak yapılan, yalnızca fiziksel varoluşa sahip varlıkların bilimin araştırma alanına dâhil olabileceği ön kabulü, bilim adamlarının ya metafiziksel olduğu gerekçesiyle bilinç kavramını tümüyle reddedip bilimin konusu olarak görmemeleri ya da bilincin bilimin sınırları içerisinde incelenmesi için doğallaştırılması ve fiziksel bir tabanda incelenmesi yoluna gitmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu anlamdaki bir bilimsel çalışma zihinsel öznenin doğasını değil, bilinç içeriklerini incelemeye yönelik olacaktır.

Bilince yönelik bilimsel araştırmalar genel olarak iki paradigma içerisinde sınırlı kalmaktadır. İlki, bilincin parçalardan oluştuğunu ve tek bir parçanın bile anlaşılmasının bilincin anlaşılmasına yeterli olacağını savunan “yapıtası” modelidir. Bu modelde, bilincin sinirsel bağlantılarını bulmak amaçlı, araştırılan duyuma yönelik beynin belirli bölgeleri üzerinde çalışılmaktadır (Zeki ve Bartels, 1998: 27). İkinci paradigmaya dâhil olanlar ise, bilinci bütüncül olarak ele almakta ve bilincin parçaların toplamından daha büyük olduğunu savunmaktadırlar. “Birleşik alan” olarak adlandırılan bu modele göre, beynin bir bölgesindeki sinirsel bağlantıların açıklanması değil, beyindeki tüm sinirsel

bağlantıların açıklanması bilincin doğasının çözümlenmesinde birincil rol oynayacaktır. Görüldüğü üzere, birisi parçadan bütüne ulaşmayı, diğeri ise bütünden parçaya ulaşmayı hedefleyen her iki paradigma da bilincin oluştuğu alanın konumunu beyin olarak tanımlamakta ve bilincin doğasının açıklanmasının beyindeki sinirsel bağlantıların incelenmesine bağlı olduğu fikrini içermektedir. Fenomenolojik yöntem ile iddia edilen ise beyindeki sinirsel bağlantıların incelenmesinin sadece bilinç içeriklerinin kavranmasında faydalı olacaktır. Zihinsel özne dediğimiz şey tüm bu içeriklerin üstünde ve ötesindedir. Zihinsel öznenin bütüncül bir açıklamasının yapılması fizikalist bir anlayışla bilimin sınırları içerisinde mümkün değildir. Zihinsel öznenin bütüncül tahlili metafiziksel bilgiye muhtaçtır. Fiziksel bilgi sadece bilincin kolay probleminin çözümünde fayda sağlayacakken, metafiziksel bilgi bilinç probleminin en zor yanı olan fenomenal zihin durumlarını ve bunların nedeni olan zihinsel özneyi aydınlatmak noktasında büyük önem arz etmektedir. Zihinsel öznenin ne olduğu ve nerede olduğu konusundaki duruş noktamız agnostik olmalıdır. Bu hususta bu çalışmada iddia edilen tek şey, zihin durumları ve zihinsel içeriğin nedeninin zihinsel özne olduğudur. Varlığına güçlü bir şekilde inanmaya eğilimli olduğumuz zihinsel öznenin nerede olduğu meselesi, insanın bilme yetisinin sınırları içerisinde olmayan karanlık bir noktadır.

IV. Zihin Felsefesinin Üç Ana Problemine “Zihinsel Özne” ile Bakış

Descartes’tan beri modern zihin felsefesini meşgul eden meselelerin en mühimlerinden bir tanesi zihinsel nedensellik problemidir. Zihinsellik nedensellik problemi genel bir ifade ile şöyle dile getirilebilir: “Zihinsel olay, durum ya da özellikler, fiziksel olay, durum ya da özellikleri nasıl etkiler ya da onlardan nasıl etkilenir?” (Heil, 2013: 18). Bu soruya geniş bir perspektiften bakıldığında, fizikalizmin verdiği cevap zihinsel öğelerin temelinde fiziksel öğelere bağlı olduğudur. İndirgemeci olmayan fizikalistler, zihinsel özelliklerin fiziksel özelliklerden farklı niteliklere dayandıklarını savunsalar da, altta yatan inançları yine de zihinsel özelliklerin, fiziksel özellikler tarafından şekillendiği yönündedir. Fizikalizmin kabulleri ile varılan nokta

göstermektedir ki, zihinsel ve fizikselin ayrılığının kabulü ya indirgemeci ya da eleyici bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Zihin durumlarının, diğer zihin durumlarına nasıl yol açtığı da zihinsel nedensellik probleminin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Davranışçı yaklaşım ve özdeşlik teorisinin bu boyutu açıklamada eksik kalışı, fonksiyonalizmin ortaya çıkışına yol açmış ve fonksiyonalistler zihinsel nedensellik temelli bir zihin işleyişini savunmuşlardır. Ancak kurdukları sistemin temelindeki fikir tüm bu işleyişin dayanağının fiziksel olduğu yönündedir. Dolayısıyla, fonksiyonalizmin konu aldığı nedenselliğin, özünde mekanik bir nedensellik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mekanik nedensellik, zihnin işleyişini açıklamada fenomenal zihin durumlarının doğası hakkında bilgi verebilmek noktasında yetersiz kalmaktadır. Yukarıda adı geçen Çin Milleti argümanı tam da bu hususta fonksiyonalizm için sağlam bir karşı argüman niteliğindedir. Zihin hakkında bütüncül bir kavrayış elde edebilmek, zihin durumları arasındaki ilişkinin doğru bir nedensellik ilkesi ile aydınlatılması halinde mümkün olacaktır. Doğru nedensellik ise; salt fiziksel kurallara dayalı olmamalı, irade mefhumuna kapı aralamalıdır. Doğru bir nedensellik ancak irade ile mümkündür. Bu noktada ortaya attığımız zihinsel özne kavramı, zihnin işleyişindeki irade faktörüne karşılık gelmektedir. Bütün zihinsel içeriğin nedeni olan ve kendisi bir içerik olmayan zihinsel özne, fenomenal zihin durumlarının ana sebebi olarak, irade faktörünün de sağlayıcısıdır.

Zihinsel olanı fiziksel olanı ayırt etmede kimi filozoflar tarafından bir belirteç olarak adlandırılan, zihin felsefesinin önemli problemlerinden birisi, ilk defa Brentano tarafından sunulan yönelimsellik (intentionality)'tir (Ludwig, 2003: 3). Genel görüş itibarıyla insanların sahip oldukları fiziksel ya da zihinsel özellikler, tek başlarına anılmazken hep bir şeye ait ya da yöneliktirler. Elmanın kırmızı olmasında, kırmızı elmaya ait bir özelliktir ve ona bağlıdır. Benzer olarak da duyguların, düşüncelerin, yönelimlerin ya da arzuların kaynağının zihin olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle hepsi zihne ait ve bağlı gözükmektedir. Yönelimselliğin zihin felsefesindeki anlamı, bir eylemi gerçekleştirmek için olan zihinsel plandır (Rakova, 2007:

87). Bir durum ya da olay bir şey hakkındadır ya da bir şeye yönelmiştir. Dennett, yönelimselliği kasıtlılıktan ayırarak şöyle tanımlamaktadır: “Felsefi anlamda yönelimsellik sadece ilgili olma hâlidir. Bir şeyin yeterliliği, bir şekilde başka bir şeyle ilgili ise yönelimsellik sergiliyor demektir.” (Dennett, 1999: 47).

Yönelimsellik genel olarak “ima yollu yönelimsellik” (referential intentionality) ve “içerik yönelimselliği” (content intentionality) olarak iki alt kısma ayrılabilir (Jaegwon, 1998: 21). Referans yönelimselliğinin içeriğini “hakkındalık” ya da düşünce inanç ve yönelimlerimizin kaynağı oluşturur. İçerik yönelimselliği ise, genelde tam bir cümleyle ifade edilen, anlam ve içerikleri olan arzu, umut, inanç yönelimi gibi zihinsel durumları kapsar (Jaegwon, 1998: 21). İçeriğinin olması, bizim zihinsel durumlarımızın dışsal dünyada bir şeyleri temsil etmesi anlamına gelmektedir. Örnekle açıklamak gerekirse, benim çiçek algım, aslında dışarıda var olan çiçeklerin temsilidir ve benim dışımda var olan çiçekler hakkındadır.

Çağdaş zihin felsefecisi Searle, bilinci kendi içine kapalı bir öznel alanı olma izleniminden kurtarmak maksadıyla, öznel durumlarımızı dış dünyayla ilişkilendiren bilinç özelliğine yönelimsellik adını verir ve şöyle tanımlar: “yönelimsellik, zihnin nesnelere ve dünyadaki şey durumlarına yönelmesini ve onlara dair olmasını sağlayan çeşitli biçimlerin hepsinin genel terimidir.” (Searle, 2006: 99). Bu yaklaşım, zihinsel özne fikrinin savunulmasında destekleyici bir role sahiptir. Tüm zihinsel içeriklerin nedeni olan zihinsel özne, öznel zihin durumlarının fiziksel dünya ile ilişki kurmasını sağlayan yönelimselliğin de nedenidir. Zira zihinsel içeriğin dışında bir öznenin söz etmeden, zihin durumlarının fiziksel durumlara yönelmesini sağlayan şeyin ne olduğunu açıklamak mümkün gözükmemektedir. Zihinsel içerik, zihinsel öznenin kendisinin yöneldiği entitedir. Dolayısıyla, yönelimsellik zihinsel öznenin, içeriğe yönelmesi ve zihinsel içeriğin de fiziksel içeriğe yönelmesi şeklinde bir döngüyle daha açık hale getirilebilir.

Zihin felsefesinin tartıştığı konular arasında geniş bir yer kaplayan üçüncü bir husus ise bilinç ve özbilinçtir. Bilinç en genel

ifadesinde ve günlük dilde “uyanık olma” anlamında kullanılır. Koma, baygınlık, sarhoşluk, hipnoz, anestezi ve uyku durumları dışında olunan durumlar bilinçli durumlar olarak adlandırılır. Bir insanın bilincinin açık olup olmadığı anlaşılacak istendiğinde, konuşup konuşmadığında, anlamlı cümle kurup kuramadığına, gözlerini açmasına ya da belirli tepkileri verip veremediğine bakılır. Ancak bilinç durumunu ölçmek için kullanılan bu kriterler her durumda doğru sonuç vermez. Anestezinin bilinci iptal edecek yeterlilikte olmadığı durumlarda, ameliyat sırasında bilincinin açık olduğuna dair hiçbir belirti göstermeyen hastaların ameliyat sonrasında birçok ayrıntıyı hatırlaması buna bir örnek olarak verilebilir (Zeman, 2006: 38). Bu tür örnekler bilincin tanımının yapılmasını zorlaştırmakta ve bu kavramın birden çok anlamının doğmasına yol açmaktadırlar. Bilinç, ikincil olarak farkında olmak anlamında da kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanılan bilinç kelimesi, birisinin bir deneyim yaşamakta olduğuna dair bir ima içermektedir ve algı deneyiminin mevcut içeriğine atıfta bulunmaktadır (Zeman, 2006: 38). Buradan hareketle diyebiliriz ki, birinci anlam sadece uyanıklık durumuna gönderme yaparken ikinci anlam uyanıklık durumundaki algı deneyimine gönderme yapmaktadır. Bilincin üçüncü bir anlamı da zihin kavramı ile aynı şeye tekabül etmekle birlikte en yaygın ve en kapsamlı kullanımını oluşturmaktadır. Bu anlamdaki bilinç “bilebileceğimiz, düşünebileceğimiz, kastedebileceğimiz, yönelebileceğimiz, ümit edebileceğimiz, hatırlayabileceğimiz veya inanabileceğimiz her şeyi kapsamaktadır.” (Zeman, 2006: 42). Bu bağlamda, bilinç alanı ile zihin alanı aynı yere tekabül etmekte ve zihnimizden geçen her şey konusunda bilinçli olduğumuz kastedilmektedir.

Özbilinç ise; kendinin bilincinde olma anlamına gelmektedir. Özbilinç kelimesi de tıpkı bilinç gibi günlük dilde birçok anlamda kullanılsa da zihin felsefesindeki bağlamı daha çok “farkındalığın farkında olma” durumuna karşılık gelmektedir (Zeman, 2006: 49). Bunun yanı sıra, bilincin bütün zihin durumlarına gönderme yaptığı anlama karşılık olarak da özbilinç “kendini bilme” manasında bütün psikolojik ve sosyal bağlamlarda kendimizle ilgili olan bilgimize gönderme yapmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, genel çerçevede özbilincin minimal formunu, bilincin

sabit bir özelliği olarak değerlendirmektedir. Deneyim, deneyimleyen özne için doğrudan gerçekleşir ve onun öznenin deneyimi olmasını sağlar. Deneyimin bu birinci şahsa ait oluşu, özbilincin “ben” düşünceleri hakkında düşünme yeteneği olarak tanımlanmasına da yol açmıştır (Gallacher, 2008: 48).

Bilinç ve özbilinç genel olarak bir arada ele alınan problemler olsa da bilincin ne olduğu, bilincin nasıl ve neden var olduğu gibi problemler zihin felsefesi içerisinde hâlen uzlaşmamaya varılmamış alanlardandır. Bilincin ne olduğunu tanımlama hususunda, bilincin öznel, niteliksel, yönelimsel, fenomenal ve bütüncül yapısından bahsedilirken, tüm bu yapısal özelliklerin her biri kendi içerisinde de büyük anlaşmazlıkları barındırmaktadır. Bilincin nasıl var olduğu sorusu, bilincin mahiyetinin ne olduğu sorusunu da dolaylı olarak içerdiğinden cevap aranan problemler arasındaki yerini korumaktadır. Bilincin neden var olduğu problemi de, bilincin nedensel rolü, sosyal işlevi, özgür iradenin varlığı gibi çeşitli diğer problemlerin üreticisi konumunda olduğundan zihin felsefesindeki önemini yitirmemiştir.

50

Sezgisel olarak var olduğuna inanılan ben hissinden yola çıkarak ortaya konulan zihinsel özne kavramı, bilincin ve bilinçli durumların nedeni olan, bilinçli içeriğe yol açan ancak kendisi bu içeriğe dâhil olmayan bir özne olarak tanımlandığından bilinç tartışmalarının uğraştığı meselelere farklı bir bakış açısı geliştirmektedir. Fenomenolojik yöntemle bilinç içeriklerinden ziyade bilincin doğasına odaklanılırken, bilincin doğasının kaynağının ontolojik olarak farklı bir statüye sahip olan zihinsel özne olarak gösterilmesi, bilincin büyük resminin en azından çerçevesini tamamlamaya yardımcı olmaktadır.

V. Sonuç

Zihnin ve zihin durumların fenomenolojik bakış açısı ile irdelenmesi, fizikalizmin başa çıkmakta zorlandığı problemler üzerine daha ilerlemeci bir portre çizmektedir. Zihnin doğasını fiziksel sınırlar içerisine hapsederek, zihnin kendisini zihin içeriklerinin bir araya gelmesi olarak değerlendirmek, cevaplanması mümkün olmayan soruları da beraberinde getirmektedir. Zihnin fenomenal durumları hakkında, fiziksel bir

bakış açısıyla açıklama yapabilmek mümkün değilken, tüm fiziksel bağlantı ve ilişkiler paranteze alındığında dahi ortada kalan deneyimin öznel hissi ancak fenomenolojik yöntemin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Bu makalede, zihnin kendisinin, zihnin içerikleriyle aynı şey olmadığı ve zihnin doğasının ancak içeriklerinden bağımsız bir zihinsel öznenin kabulü ile anlaşılabilceği tartışılırken, zihinsel özne tüm zihin durum ve içeriklerinin nedeni olarak ele alındı. Elbette ki bu iddia da, zihin felsefesindeki tüm iddialar gibi tartışılmaya açıktır. Bu iddianın empirik araştırmaya kapalı olması, fizikalist yaklaşımların en önemli eleştiri sebebi olacaktır. Lakin ortaya konulan iddianın tek kullandığı yöntem fenomenolojik yöntemdir ve bilimsel veri sunma çabasında değildir.

Zihinsel öznenin, zihinsel içerikten bağımsız bir varoluşa sahip olması metafiziksel alan dâhilinde tartışılabilir bir meseledir. Bu hususun tartışmaya açılması, ne bilinç içeriklerinin bilimsel incelenmesine mani olacak ne de zihin üzerine olan empirik araştırmaları sekteye uğratacaktır. Zira zihinsel özne olarak adlandırdığımız şey, zihin içeriklerinin dışında kalan bir konumdadır. Zihnin ya da bilincin içeriği, zihinsel öznenin yöneldiği entitedir. İçerik özneye özdeş değildir ve olamaz. İçeriğin özne ile özdeş kabul edilmesi, özneyi tek tek zihin durumlarının toplamı olma durumuna getirir ki; bu durumun çözülemeyecek sonuçları mevcuttur. Özneyi bir zihin durumları demeti olarak ele almak, uyku, koma gibi zihinsel aktivitenin gerçekleşmediği zamanlar için öznenin var olmadığını iddia etmektir. Bu iddia hem sezgisel olarak kabul edilemez hem de mantıksal düzlemde çelişkili neticelere sebep olur. Bir özne olmadan, içeriğin oluşabilmesi ve kendi içerisinde nedensel ilişkiler kurması kabul edilebilecek bir yaklaşım değildir. Zihinsel bir içeriği zihinsel içerik yapan şey, zihinsel bir öznenin söz konusu içeriği üretmesidir.

Kaynakça

- Arıcı, Murat (2015). Zihinsel Alanda “Ben Hissi” Neye Karşılık Gelir?. *Dört Öge*, S. 7, s.65-76.
- Arıcı, Murat (2011). *Physicalism And The Phenomenal-Physical Gap: Can A Posteriori Necessary Physicalism Adequately Respond To The Problem Of Phenomenal Subjecthood?* Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Block, Ned (1978). Troubles with Functionalism. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, S. 9, s. 261-325.
- Chalmers, David (1995). Facing Up to the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, S. 2/3, s. 200-219.
- Dennett, Daniel (1999). *Akılın Türleri*. (çev. Handan Balkara). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gallacher Shaun ve Dan Zahavi (2008). *The Phenomenological Mind*. USA: Routledge.
- Gulick, Robert Van (2008). Understanding the Phenomenal Mind: Are We All Just Armadillos?. *Mind and Cognition: An Anthology*. (ed. Lycan W.G.ve Prinz J.J.). Oxford: Blackwell.
- Heil, John (2013). Mental Causation. *Mental Causation and Ontology*. (ed. S.C. Gibb, E.J. Lowe ve R.D. Ingthorsson). Oxford: Oxford University Press.
- Jackson, Frank (1986). What Mary Didn't Know?. *The Journal of Philosophy*, S. 83, s. 291-295.
- Jaegwon, Kim (1998). *Philosophy of Mind*. New York: Cambridge University Press.
- Ludwig, Kirk (2003). The Mind-Body Problem An Overview. *The Blackwell Guide to Philosophy of Mind*. USA: Blackwell Publishing.
- Nagel, Thomas (1974). What is it like to be a Bat?. *The Philosophical Review*. V. 83, No: 4, Durham: Duke University Press. s. 435-450.

- Rakova, Marina (2007). *Philosophy of Mind A-Z*. Edinburg University Press.
- Searle, John (2006). *Zihin, Dil ve Toplum*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Shaffer, Jerome A. (2005). *Zihin Felsefesi*. (çev. Turan Koç). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Zeki, S. & Bartels, A. (1998). The Autonomy Of The Visual Systems And The Modularity Of Conscious Vision. *Phil. Trans. R. Soc.*, V. 353. London.
- Zeman, Adam (2006). *Bilinç Kullanım Kılavuzu*. (çev. Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınları.